

Za Josefem Čermákem

(18. 5. 1928 Roztoky u Jilemnice –
14. 1. 2020 Praha)

Jiří Pelán

Univerzita Karlova

jiri.pelan@ff.cuni.cz

V Josefu Čermákovi odešel erudovaný literární historik, znalec díla Franze Kafky, editor, překladatel a dlouholetý nakladatelský pracovník.

Narodil se v Podkrkonoší, v selské rodině. Zvolil sice jinou životní dráhu, svůj selský původ však nikdy nezapřel.

První krok mimo rodinnou tradici učinil nástupem na jilemnické gymnázium. Poté co bylo z rozhodnutí německých protektorátních úřadů zavřeno, přešel na gymnázium v Nové Pace a poté v Novém Bydžově, septimu a oktávu však po osvobození absolvoval opět v Jilemnici. Ve studiích pokračoval na Filozofické fakultě Karlovy univerzity, kde si zapsal jednak češtinu a francouzštinu jako učitelské obory a jednak studijní program, který byl zcela osobní volbou: doktorské studium srovnávacích (světových) dějin literatur, které přednášel Václav Černý.

Setkání s Václavem Černým bylo pro Josefa Čermáka nesporně jedno z určujících. Imponoval mu v mnoha ohledech. Černý ještě ve své osobě dokázal spojit akademickou erudici s kritickým angažmá, pro něž si vytvořil prostor ve své skvělé kulturní revui *Kritický měsíčník*. Jako univerzitní profesor pak sestavil a realizoval — pod vlivem zejména francouzských badatelů Baldenspergera, Hazarda, Thibaudeta a ve stopách Šaldových — ucelený program české komparatistiky. Jak dokládají první Čermákovy publikované práce, právě tato inspirace pro něho byla rozhodující.

Černý si talentovaného studenta záhy všiml a byl mu nápomocen při prvních krocích na vědecké dráze. Zjevně pokládal za přirozené a logické, že právě touto cestou se Čermák vydá. Zadal mu disertační práci, jejímž tématem byl průzkum geneze a následného vlivu anglického gotického románu, a zapojil ho do ediční přípravy *Spisů F. X. Šaldy*, jež vedl spolu s Janem Mukařovským, Bedřichem Fučíkem (Čermákovým pozdějším tchánem) a Felixem Vodičkou. Tento nadějný rozběh ovšem netrval dlouho: po roce 1948 došlo na filozofické fakultě Karlovy univerzity k bezprecedentním čistkám jak v profesorském sboru, tak mezi studenty, a také z Černého se stala *persona non grata*: musel z fakulty odejít už v roce 1951 a krátce nato byl uvězněn. Svou disertační práci Čermák obhájil v roce 1952: to už však byl Černý mimo fakultu a vedení práce se ujal — na Černého doporučení — Karel Krejčí.

Alternativa univerzitní kariéry se takto pro Čermáka rozplynula. V náčrtu své autobiografie popsal tento svízelný okamžik následovně:

Bál jsem se předstoupit před rodiče s oznámením, že nemohu sehnat zaměstnání. Několik chabých nadějí záhy selhalo. Potom mi místo učitele češtiny na Vysoké obchodní svým posudkem překazila kolegyně, svazácká funkcionářka z fakulty (a místo si usurpovala sama). Nakonec mi štěstí přálo, když o mne, právě když jsem si zavazoval na rohu Staroměstského náměstí botu, doslova zakopla starší kolegyně ze semináře profesora Černého. Po vyslechnutí mých starostí mi doporučila, abych utíkal na Národní třídu, kde se zakládá nové velké nakladatelství. A tam po drobných peripetiích vše dobře dopadlo a já se stal redaktorem Státního nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, později přezvaného na Odeon. V tomto nakladatelství jsem strávil celých 38 let.

Do pracovního poměru v nově vznikajícím nakladatelství nastoupil Josef Čermák 3. listopadu 1952. Pouto, jež jej vázalo s Václavem Černým, však tímto krokem zpřetrháno nebylo. V roce 1956 Černý přizval Čermáka — spolu se svými dalšími žáky z poválečné komparatistiky Emanuelem Fryntou a Petrem Koptou — k překladatelské účasti na antologii italské renesanční literatury (kniha připravovaná pro Naše vojsko byla nicméně poté, co byla publikační činnost nakladatelství striktně omezena na vojenskou tematiku, stažena z plánu). Čermák zase redigoval na půdě Odeonu Černého antologie ze starofrancouzských kronik (1962) a okciténských trobadúrů (1963) a spolupracoval s ním na rozsáhlém dvousvazkovém výboru z díla Prospera Mériméa (1959, 1960, Černého překlady tehdy pokryl svým jménem). Ve skutečnosti veškeré jeho nakladatelské působení bylo ovlivněno někdejší univerzitní lekcí a Čermák při redakční práci — spolu s dalšími Černého žáky: Eduardem Hodouškem, Janem Binderem, Alenou Hartmanovou, Miroslavem Žilinou — bohatě zúročil to, co Černý od svých studentů žádal: širokou obeznámenost s historickým, filozofickým a obecně kulturním podložím každé epochy a rozsáhlou filologickou průpravu, umožňující získat domovské právo v řadě literatur národních. Plně v intencích Černého pokynu, že k obecné vizi literatury je možno dospět pouze důkladnou znalostí národních kontextů, prosadil Čermák na sklonku padesátých let vydávání mohutných svazků překladové edice *Dějiny literatury*, již následně redigoval a pro niž sám redakčně připravil Chabásovy *Dějiny španělské literatury* (1960) a kolektivní dílo čtyř amerických badatelů *Dějiny anglické literatury* (1963). Komparatistickou inspiraci měl rovněž Čermákův zájem o problematiku uměleckého překladu: pro jedinečnou odeonskou edici Český překlad, iniciovanou v druhé půli padesátých let Jiřím Levým, připravil ve spolupráci s Bohuslavem Ilkem a Aloysem Skoumalem sborník *Překlad literárního díla* (1970), dodnes cennou antologii nejvýznamnějších zahraničních příspěvků k překladové problematice.

Již koncem 50. let Čermák navštěvoval Kolářův stůl v pražské kavárně Slavia, u něhož se setkával například s Kamilem Lhotákem či Josefem Hiršalem. Jak Kolář, tak Hiršal ediční program SNKLU silně ovlivnili: Kolář tu vydal překlad velkých amerických básníků, ikon Skupiny 42, Carla Sandburga a Edgara L. Masterse, Jiřina Hauková překlady z Dylana Thomase či Williama Carlose Williamse a Jan Hanč — za Čermákovy redakční asistence — své překlady z malíře vídeňské každodennosti Petra Altenberga. V Čermákově redakční režii vznikly také dva nejlepší překlady Hiršalovy: Morgensternovy *Šibeniční písně* (1958) a Góngorovy *Samoty* (1970). V šedesátých letech se Čermák rovněž přátelsky stýkal s germanistou Vladimírem Kafkou, který s ním

sdílel vážný zájem o dosud jen fragmentárně známé dílo velkého pražského autora Franze Kafky. Prvním zřetelným výsledkem tohoto jejich zaujetí byla v polovině šedesátých let Čermákův a Kafkův projekt *Spisů Franze Kafky*, z něhož bylo realizováno pět svazků. Jako opožděný produkt kulturního uvolnění pak vydal Čermák v roce 1971 — ve spolupráci s fotografem Jaromírem Svobodou a už pod pseudonymem Johann Bauer — německy (Stuttgart — Berlin — Zürich, Belser 1971) a anglicky (New York — Washington — London, Praeger 1971) publikaci *Kafka a Praha*.

Když se v roce 1968 Václav Černý nakrátko na filozofickou fakultu vrátil, povolal Čermáka, aby se podílel na obnoveném programu komparatistiky. Čermák tu přednášel o francouzském klasicismu a právě o Franzi Kafkovi. A ani poté, co se Čermák stal v Odeonu šéfredaktorem (1962) a jeho pracovní pole se značně rozšířilo, neztrácel Černého z dohledu. V rozhovoru pro publikaci *Slovo za slovem* (2012), připravenou pražským Ústavem translatologie, přiznal: „Já jsem měl na stole mapu světa a v paměti komparatistický seminář profesora Černého.“

Jakoby na okraj redakční a překladatelské profese — zpočátku nárazově, v šedesátých letech intenzivněji — Čermák ovšem také pokračoval v dráze, již nastoupil svou dizertační prací, a publikoval řadu původních studií. Platformou pro ně nebyly akademické časopisy, stále ještě zatížené příkazem marxistických interpretačních rastrů, ale spíše doslovy, komentáře, glosy, připojované ke konkrétním publikacím nebo otiskované na stránkách *Světové literatury*.

Jeho publikační činnost posléze shrnul svazek nazvaný kafkovským citátem „*I do daleka vede cesta...*“ a opatřený podtitulem *Vybrané studie z literární komparistiky a moderní německé literatury*, svazek, který připravili k jeho devadesátinám jeho synové, anglista Jan a romanista Petr. V případě statí z padesátých a šedesátých let tu máme co činit s excelentním komparatistou, jehož aktivity svědčí o schopnosti širokého záběru a překvapivě originální metodologické invenci. Po studii „Rybrcou, duch krkonošských hor“, příspěvku k folklorní „*Stoffgeschichte*“, publikoval Čermák například komentáře k francouzskému klasicistickému dramatu (Molière, Racine), studii o anglickém gotickém románu (vytěženou z jeho disertace) a podal pronikavé charakteristiky dvou prozaiků, kteří mu evidentně byli velmi blízcí, Stendhala a Mériméa. Jako germanista psal o Hofmannsthalovi, Borchertovi a Bobrovském. Paralelně se systematicky připomínal i jako překladatel (vedle Prospera Mériméa tlumočil například Jean-Paula Sartra, Wolfganga Borcherta, Ingeborg Bachmannovou, z nefikční literatury přeložil životopisy Franze Kafky z pera Maxe Broda a Klause Wagenbacha a monografie Emila Utitze a Rolanda Barthese).

V už citované autobiografické skice zrekapituloval Čermák své dosavadní působení v nakladatelství — včetně změněné situace po roce 1968 — takto:

Zažil jsem jeho sovětizované počátky a celý jeho vzestup jako patrně nejvýznamnějšího nakladatelského domu v posledních čtyřech desetiletích komunistické vlády. Prošel jsem nejprve jako redaktor i díky svým znalostem jazyků téměř všemi redakčními úseky nakladatelství, redakcí českou, francouzskou, anglickou, německou a hispanistickou. Po rušných politických událostech jsem byl novým vedením podniku vyzván, abych se přihlásil do konkursu na místo šéfredaktora. V něm jsem v poměru 6:1 hlasu zvítězil a roku 1969 mě nedlouho před nástupem Husáka na Dubčekovo místo ministr

Miroslav Galuška do funkce jmenoval. Byl jsem široko daleko jediným nestraníkem na tomto postu.

Vzhledem k dalšímu politickému vývoji — posrpnové husákovské normalizaci — bylo ovšem šéfredaktorské místo pro nestraníka Čermáka danajským darem. Přežil sice dramatické personální výměny z počátku sedmdesátých let, ale s vědomím, že tato situace je krajně nejistá. Za normalizační éry byl jeho kádrový profil zatížen řadou negativ: měl třídně nevyhovující původ, byl praktikující katolík, zeť Bedřicha Fučíka, vězně z padesátých let, a žák Václava Černého, z něhož se v této době stal emblematický představitel „kontrarevoluce“. Šéfredaktorem ostatně nezůstal dlouho: v roce 1977 byl z funkce odvolán a na jeho místo nastoupili režimní kádři. Do té doby se mu nicméně podařilo zajistit generační obměnu redakce a získat pro nakladatelství kvalitní mladé spolupracovníky (mezi nimi opět řadu žáků Václava Černého z let 1968–1969). Mezi četné paradoxy normalizačního období patřila i skutečnost, že původní agenda Čermákovi fakticky zůstala — v nové funkci „hlavního lektora“ —, a mohl tak nadále významně ovlivňovat program nakladatelství.

Nástup demokracie po listopadové revoluci 1989, spojený s radikální přestavbou hospodářských struktur, pro něho paradoxně znamenal rozloučení s nakladatelstvím, jemuž věnoval tolik energie. Pod ekonomickým tlakem nových poměrů bylo nutno nakladatelství personálně zredukovat a podnik se musel přednostně rozloučit s pracovníky v důchodovém věku. Čermák však nakladatelskou sféru zcela neopustil: po roce 1990 nadále působil v nakladatelstvích Artia a Grafoprint Neubert a vedl autorský tým *Velké všeobecné encyklopedie Universum* (Euromedia, 1999–2001).

Za normalizační éry a v průběhu devadesátých let Čermák znovu překládal: převedl do češtiny například aforismy Georga Christopha Lichtenberga, monografii Jacquese Le Goffa *Kultura středověké Evropy* a zejména pořídil nové české verze Kafkových románů *Nezvěstný* a *Proces* a přetlumčil svazek jeho *Dopisů*. Plodem orientace na pražskou německou literaturu a na Franze Kafku byla rovněž edice dosud nezveřejněné Kafkovy korespondence (*Dopisy rodičům z let 1922–1924*, s Martinem Svatošem, Odeon 1990).

Po roce 1989 právě tyto zájmy Čermákovi znovu otevřely cestu k odborným aktivitám — či lépe řečeno, k návratu na dráhu, již kdysi nastoupil v semináři Václava Černého. Pravidelně se účastnil mezinárodních kafkovských symposií, přednášel v řadě evropských zemí a publikoval četné další práce na kafkovské téma: *Franz Kafka: výmysly a mystifikace* (Praha, Gutenberg 2005), *Pražské Vademecum Franze Kafky* (s Janem Jindrou a Juanem Eduardem Flemingem, Praha, Nakladatelství Franze Kafky 2005, 3 cizojazyčné mutace), *Prahou Franze Kafky* (Praha, Albatros 2008, 2 mutace), *Zápas jménem psaní: O životním údělu Franze Kafky* (Brno, B4U 2009), *Franz Kafka: Fables et mystifications* (Villeneuve-d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion 2010), „*Ich habe seit jeher einen Verdacht gegen mich gehabt*“: *Franz Kafka — Dokumente zu Leben und Werk* (Berlin — Frankfurt am Main, Parthas — Stroemfeld 2010), *Franz Kafka v Assicurazioni Generali: Kafkův první zaměstnavatel* (Praha, Nakladatelství Franze Kafky 2011), *Dopisy Robertovi / Franz Kafka: Život ve stínu smrti* (Praha, Mladá fronta 2012).

Ve svých heuristicky cenných germanoslavistických studiích, jež rovněž shrnul již citovaný svazek k jeho devadesátinám, předkládal Čermák instruktivní topografii „německo-židovské Prahy“. V opozici vůči lákavému publicistickému obrazu Prahy

jako organickému amalgámu tří etnik však zdůrazňoval, že nacionalismus 19. století vedl k faktické neprostupnosti české a německojazyčné kultury. Teprve na tomto deziluzivním pozadí pak hledal průduchy, svědčící o pokusech prolomit bariéry, jež mezi oběma kulturami vyvstaly.

Motivace jeho kafkovských příspěvků byla jednoznačná: Čermák se snažil očistit obraz Franze Kafky od nánosu všemožných spekulativních — a často jen senzačních — „objevů“. Jeho kafkovské studie jsou takto především protestem proti tomu, jak se Kafkovy osobnosti zmocnila beletrizující imaginace. Je zřejmé, co ho v těchto případech dráždilo nejvíce: falešné obrazy, skládané z libovolných konfigurací účelově zvolených biografických fragmentů a ve skutečnosti zakrývajících výhled na to podstatné, na Kafkovy texty.

Směřování Čermákových aktivit — ať nakladatelských, překladatelských či vědeckých — by bylo možno vyjádřit rytířskou devízou Jana Lucemburského: „Ich dien“. Celý svůj život zasvětil službě kultuře. Tento život pak představuje zcela jiné paradigma, než byl modelový příběh českých levicových intelektuálů: příběh krutého pomýlení v kontextu stalinistického „budovatelského“ nadšení, postupného prozření a následného odčiňování staré viny. V Čermákově příběhu lze ovšem identifikovat paradigma, jež bylo neméně frekventované, a ve skutečnosti ještě frekventovanější: život prožitý ve stínu mlčenlivé opozice a vyplněný hledáním přijatelných kompromisů. Lze v něm také zahlédnout latentní étos tzv. šedivé zóny: apologii každodenní drobné práce, jež byla v hlubším plánu tichým zápasem za uchování nadčasových hodnot.

